

Al-Andalus

De werking van een verdwenen wereld

In het jaar 711 veranderde het Iberisch schiereiland ingrijpend. Vanuit Noord-Afrika staken islamitische legers de Straat van Gibraltar over en begonnen aan een verovering die binnen enkele jaren een groot deel van het huidige Spanje en Portugal onder islamitisch bestuur zou brengen. Wat daaruit voortkwam, zou echter veel meer blijken te zijn dan de vestiging van een nieuwe politieke macht. In de eeuwen die volgden ontstond op het Iberisch schiereiland een cultuur die zich niet eenvoudig liet herleiden tot haar oorsprong. Zij werd gevormd door ontmoeting, vermenging, overname en verandering en zou uiteindelijk zelf een bron van nieuwe culturele ontwikkelingen worden, zowel binnen het Iberisch schiereiland als ver daarbuiten.

Het is verleidelijk om bij al-Andalus te spreken over de komst van de islam naar Spanje alsof daarmee een reeds volledig gevormde islamitische cultuur haar intrede deed in een bestaande Europese werkelijkheid. Maar dat beeld doet geen recht aan de geschiedenis. In 711 was de islamitische wereld zelf nog jong en volop in ontwikkeling. De religie die in de zevende eeuw op het Arabisch schiereiland was ontstaan, had zich in enkele generaties over een enorm gebied verspreid, maar daarmee was nog geen uniforme islamitische beschaving ontstaan. Integendeel, de nieuwe religieuze en politieke werkelijkheid kwam voortdurend in aanraking met culturen die al eeuwen, en soms millennia, bestonden.

De uitbreiding van de islam bracht haar in contact met de laat-Romeinse en Byzantijnse wereld, met Perzische beschavingen, met de culturen van Noord-Afrika en met de vele lokale tradities van de gebieden die onder nieuw bestuur kwamen. De islamitische wereld ontwikkelde zich daardoor niet volgens één vooraf vastgesteld cultureel of architectonisch model. Zij nam kennis, technieken, vormen en gewoonten op uit de werkelijkheden die zij aantrof en gaf daaraan vervolgens nieuwe betekenissen. De regionale verschillen binnen de islamitische wereld waren dan ook vanaf het begin groot. De islam was religieus een verbindende kracht, maar de samenlevingen waarin die religie zich ontwikkelde, bleven gevormd door hun eigen geschiedenis, klimaat, landschap, materialen, sociale structuren en culturele herinneringen.

Dat geldt in het bijzonder voor de bouwkunst. De vroege islamitische architectuur ontstond niet uit een volledig nieuwe bouwtraditie die zich onafhankelijk van de bestaande wereld ontwikkelde. Zij maakte gebruik van architectonische kennis die in de laatantieke wereld aanwezig was. Romeinse en Byzantijnse bouwtechnieken, materialen, constructies en ruimtelijke principes werden opgenomen en aangepast aan nieuwe religieuze en maatschappelijke omstandigheden. In de architectuur van de vroege islam zijn daarom voortdurend oudere tradities herkenbaar, niet als eenvoudige kopieën, maar als elementen die in een nieuwe werkelijkheid opnieuw werden geïnterpreteerd.

Juist daarin ligt een eerste belangrijke betekenis van al-Andalus. Een nieuwe cultuur hoeft niet met een leeg blad te beginnen. Zij kan juist ontstaan doordat het bestaande opnieuw werkzaam wordt.

Ook de ontwikkeling van de stad vormt in dit opzicht een belangrijke achtergrond. Het zou onjuist zijn de vroege islamitische samenleving uitsluitend als een nomadische woestijncultuur te beschrijven; Mekka en Medina waren bijvoorbeeld al gevestigde stedelijke gemeenschappen. Toch waren tribale verbanden, mobiliteit, handelsroutes en oasesteden wezenlijke onderdelen van de Arabische wereld waarin de islam ontstond. De snelle uitbreiding van de islam bracht deze samenleving vervolgens in aanraking met een grote

hoeveelheid reeds bestaande stedelijke culturen. Binnen enkele generaties kwamen steden als Damascus, Jeruzalem, Kairouan en later Bagdad en Córdoba binnen een veel grotere politieke en culturele wereld te liggen.

De stad werd daarmee niet alleen een plaats waar mensen woonden, maar een nieuwe ruimtelijke werkelijkheid waarin religie, handel, familie, bestuur, ambacht en dagelijks leven zich met elkaar verbonden. Sociale verbanden vonden hun vertaling in de ruimte. Familie en verwantschap konden zich organiseren binnen woonbuurten, publieke en private ruimten werden van elkaar onderscheiden, markten en ambachtsgebieden vormden economische netwerken en religieuze gebouwen kregen tegelijkertijd een religieuze, sociale en stedelijke betekenis. De moskee, de markt, de handelsroute, de voorzieningen voor reizigers en de woongebieden stonden niet als volledig zelfstandige objecten naast elkaar, maar vormden onderdelen van een stedelijke samenhang.

Daarmee ontwikkelde zich een stedelijke cultuur waarin de stad niet uitsluitend werd opgevat als een vooraf ontworpen geometrisch geheel. Haar vorm kwam voort uit de voortdurende wisselwerking tussen samenleving, religie, handel, klimaat, landschap, bouwtraditie en gebruik. De stad werd niet één keer gemaakt; zij werd voortdurend gevormd.

Wanneer deze zich ontwikkelende islamitische beschaving in 711 het Iberisch schiereiland binnentreedt, komt zij opnieuw tegenover een reeds bestaande werkelijkheid te staan. Hispania was geen leeg gebied. De Romeinse aanwezigheid had een uitgebreid netwerk van steden, wegen, infrastructuur en landbouwgebieden achtergelaten. De Visigotische periode had haar eigen politieke en religieuze structuren voortgebracht. Daarnaast leefden er christelijke en joodse gemeenschappen met hun eigen tradities, terwijl het landschap, het klimaat, de beschikbare materialen en de bestaande bouwkennis een werkelijkheid vormden waarmee de nieuwe machthebbers en bewoners zich moesten verhouden.

Wat in al-Andalus zou ontstaan, kon daarom nooit eenvoudigweg een voortzetting van Arabië, Syrië of Noord-Afrika zijn. De nieuwe cultuur werd gevormd door de plaats waar zij terechtkwam.

Al-Andalus was geen geïmporteerde cultuur. Het werd een nieuwe cultuur.

Dat verschil is wezenlijk. Een cultuur die zich uitsluitend verplaatst, blijft in beginsel dezelfde cultuur. Een cultuur die zich werkelijk met een andere werkelijkheid verbindt, verandert zelf. Zij neemt iets van haar oorsprong mee, maar wordt door haar nieuwe omgeving opnieuw gevormd. Wat vervolgens ontstaat, kan niet meer volledig worden teruggebracht tot een van beide oorspronkelijke werkelijkheden.

Juist daarin ligt de bijzondere betekenis van al-Andalus. Het was niet alleen een gebied waar de islam gedurende eeuwen aanwezig was. Het werd een plaats waar verschillende historische werkelijkheden in elkaar grepen en waaruit een nieuwe culturele wereld voortkwam.

Córdoba

Die ontmoeting kreeg haar meest overtuigende vorm in Córdoba. Toen 'Abd al-Rahman I in 756 het onafhankelijke emiraat Córdoba vestigde, ontstond een politieke werkelijkheid die zich niet langer uitsluitend als onderdeel van een groter oosters rijk beschouwde. De Umayyadische vorst die na de val van zijn dynastie in het oosten naar het Iberisch schiereiland was gevlucht, bracht een eigen dynastieke geschiedenis mee, maar moest zich hier tegelijkertijd opnieuw verhouden tot een geheel andere werkelijkheid. Het nieuwe emiraat moest zichzelf organiseren, steden ontwikkelen, landbouw en waterhuishouding onderhouden, handelsnetwerken verbinden en een samenleving bijeenhouden waarin verschillende religieuze en culturele groepen naast en met elkaar leefden.

Córdoba groeide daardoor uit tot veel meer dan een bestuurlijk centrum. Onder de Umayyadische heersers ontwikkelde de stad zich tot het hart van een cultuur die steeds duidelijker een eigen karakter kreeg. Dat proces voltrok zich niet door het verleden af te wijzen, maar juist door verschillende werkelijkheden in zich op te nemen. Bestaande stedelijke structuren werden verder ontwikkeld, infrastructuur werd aangepast en uitgebreid en de rivier, landbouwgronden en stedelijke omgeving werden onderdeel van een groter systeem waarin wonen, werken, handel, bestuur, religie en kennis met elkaar verbonden waren.

De bouw van de Grote Moskee van Córdoba vormt daarvan een van de meest overtuigende uitdrukkingen. De moskee werd vanaf de achtste eeuw gebouwd en in verschillende fasen uitgebreid. Daarbij werd niet alleen voortgebouwd op de islamitische bouwtradities van het oostelijke Middellandse Zeegebied, maar ook gebruikgemaakt van bestaande Iberische vormen en hergebruikte antieke bouwmaterialen. De beroemde hoofijzerbogen, de ritmiek van de gebedsruimte en de opeenvolging van uitbreidingen laten zien hoe een architectuur op een concrete plaats kon ontstaan uit verschillende bouwkundige tradities.

Het gebouw is daardoor interessant juist omdat het geen zuiver vertrekpunt kent. De architectuur van al-Andalus draagt sporen van de Umayyadische wereld, van oudere Iberische bouwkunst en van de Romeinse erfenis die in het gebied aanwezig was. Zij is niet één bron, maar een samenkomst van bronnen die in een nieuwe werkelijkheid opnieuw werden geordend.

De moskee werd bovendien niet in één keer voltooid. Zij groeide mee met de stad en met de gemeenschap die haar gebruikte. De opeenvolgende uitbreidingen maken zichtbaar dat het gebouw niet als een eenmaal voltooid object werd beschouwd dat vervolgens onveranderlijk moest blijven. Tijd werd onderdeel van zijn bestaan.

Dat onderscheid is belangrijk. Een gebouw dat door de tijd kan veranderen, is iets anders dan een product waarvan de oorspronkelijke toestand als eindpunt wordt beschouwd. In Córdoba was de tijd geen vijand van de architectuur. De tijd maakte er deel van uit.

Ook buiten de moskee ontwikkelde zich een stedelijke cultuur waarin de relatie tussen gebouw en gebruik sterk aanwezig was. Markten, werkplaatsen, badhuizen, woonwijken, tuinen, religieuze gebouwen en openbare ruimten vormden samen een stedelijke werkelijkheid waarin verschillende functies voortdurend

met elkaar verbonden waren. De stad werd niet alleen gevormd door bouwbesluiten, maar door het dagelijks leven zelf.

Dat is ook zichtbaar in de woningbouw. Het huis keerde zich in veel gevallen niet als zelfstandig architectonisch object naar de straat, maar organiseerde het leven rondom een binnenruimte. De patio bracht licht, lucht, schaduw en groen bijeen en vormde tegelijkertijd een plaats van rust, ontmoeting en huishoudelijk leven. De grens tussen architectuur en klimaat werd daardoor minder scherp dan in veel moderne gebouwen. De architectuur hoefde het klimaat niet uitsluitend technisch te bestrijden; zij kon het klimaat onderdeel van de ruimte laten worden.

Water kreeg daarbij een betekenis die verder ging dan zijn noodzakelijke technische functie. In een klimaat waarin hitte en droogte het dagelijks leven bepaalden, werd water verbonden met irrigatie, landbouw, tuin, verkoeling, geluid en beleving. De beheersing van water was een technische opgave, maar de manier waarop water in tuinen, patio's en gebouwen werd opgenomen maakte er tegelijkertijd een culturele en ruimtelijke ervaring van.

Hier wordt zichtbaar dat architectuur nooit uitsluitend uit materiaal bestaat. Een stenen muur blijft een stenen muur, maar de betekenis ervan verandert door de manier waarop mensen ermee leven. Een binnenhof is niet alleen een geometrische leegte tussen vier wanden. Het kan een klimaatregulator zijn, een tuin, een ontmoetingsplaats, een overgang tussen privé en openbaar en een plaats van bezinning. De vorm ontstaat niet los van het leven dat zich erin afspeelt.

Córdoba ontwikkelde zich tegelijkertijd tot een centrum van kennis. Wetenschap, geneeskunde, filosofie, wiskunde, astronomie en landbouwkundige kennis werden vanuit verschillende delen van de islamitische wereld naar al-Andalus gebracht en daar verder ontwikkeld. De islamitische wereld fungeerde daarbij niet alleen als ontvanger van kennis uit oudere beschavingen, maar ook als plaats waar kennis werd bewaard, becommentarieerd, uitgebreid en opnieuw verspreid.

Daarin ligt een belangrijk verschil tussen een cultuur als gesloten identiteit en een cultuur als voortdurende werking. Een cultuur wordt niet alleen bepaald door wat zij zelf voortbrengt, maar ook door wat zij bereid is op te nemen, te veranderen en opnieuw door te geven.

Al-Andalus werd daardoor een tussengebied in de meest positieve betekenis van het woord. Het lag geografisch tussen Europa en Afrika, maar ook cultureel tussen verschillende werelden. Vanuit het zuiden kwamen invloeden uit de Maghreb en de bredere islamitische wereld; vanuit het noorden bestonden contacten met christelijke gebieden; vanuit het oosten kwamen kennis en handelsverbindingen; binnen het schiereiland zelf bleven oudere Romeinse, Visigotische, christelijke en joodse tradities aanwezig.

De term *convivencia*, die in de moderne geschiedschrijving wordt gebruikt om vormen van samenleven van moslims, christenen en joden in middeleeuws Iberië te beschrijven, is daarom aantrekkelijk maar moet voorzichtig worden gebruikt. Het bestaan van verschillende gemeenschappen betekende niet dat er voortdurend sprake was van gelijkwaardigheid of harmonie. Er waren perioden van samenwerking en uitwisseling, maar ook politieke strijd, sociale ongelijkheid, religieuze spanningen en vervolging. Het belang van al-Andalus ligt daarom niet in een geromantiseerd beeld van vreedzaam samenleven, maar in het feit dat

verschillende gemeenschappen gedurende lange perioden deel uitmaakten van dezelfde culturele werkelijkheid en elkaar daardoor onvermijdelijk beïnvloedden.

Een ontmoeting hoeft geen harmonie te zijn. Zij kan ook spanning, weerstand en conflict bevatten. Maar zodra verschillende werkelijkheden langdurig met elkaar verbonden zijn, verandert niet alleen de ene partij de andere. De werkelijkheid waarin zij samenkomen verandert zelf.

Dat gebeurde ook met de islamitische cultuur. De islam die in al-Andalus vorm kreeg, was niet meer dezelfde cultuur als die waarmee de eerste Arabische en Berberse veroveraars het Iberisch schiereiland waren binnengekomen. De plaats had haar veranderd. Het mediterrane klimaat had haar veranderd. De bestaande bevolking had haar veranderd. De bouwtradities hadden haar veranderd. De landbouw, de steden, de taal en de contacten met andere culturen hadden haar veranderd.

Een cultuur die zich verplaatst, neemt haar oorsprong mee, maar haar bestemming verandert haar.

De Straat die geen grens werd

De Straat van Gibraltar lijkt op een kaart een grens tussen twee continenten, maar in de geschiedenis van al-Andalus was zij eerder een verbinding dan een scheiding. De afstand tussen beide kusten was klein genoeg om voortdurend verkeer mogelijk te maken en groot genoeg om beide gebieden een eigen ontwikkeling te laten behouden. Daardoor ontstond tussen het Iberisch schiereiland en de Maghreb een culturele uitwisseling die eeuwenlang zou voortduren.

Dat verkeer bestond niet alleen uit handel en politieke macht. Mensen bewogen zich heen en weer, ambachtslieden namen technieken mee, geleerden reisden tussen steden, families verplaatsten zich en bouwtradities werden opnieuw toegepast in andere omstandigheden. De culturele wereld van al-Andalus stond daardoor vanaf haar ontstaan in een voortdurende relatie met Noord-Afrika.

De komst van de Almoraviden en later de Almohaden maakte deze relatie politiek nog sterker. Deze dynastieën waren afkomstig uit Noord-Afrika en regeerden op verschillende momenten zowel over delen van de Maghreb als over grote gebieden van al-Andalus. Daardoor kwamen steden aan beide zijden van de Straat binnen een gedeelde politieke en culturele ruimte te liggen. Marrakesh en Sevilla werden belangrijke centra binnen dezelfde bredere west-islamitische wereld, zonder daardoor dezelfde stad of dezelfde cultuur te worden.

Juist daarin wordt de aard van culturele overdracht zichtbaar. Een bouwtraditie verplaatst zich niet als een object. Zij wordt opnieuw geïnterpreteerd door andere mensen, in een ander klimaat, met andere materialen en binnen een andere samenleving. Wat in de ene plaats een vanzelfsprekende oplossing is, kan elders een nieuwe betekenis krijgen.

De architectuur van de Maghreb werd daardoor niet een afgeleide architectuur van al-Andalus. Zij ontwikkelde zich als een eigen architectuur waarin Andalusische, Maghrebijnse, Amazigh, Arabische en bredere islamitische tradities samenkwamen. De verschillen tussen steden en regio's bleven groot, maar daaronder ontstond een herkenbare culturele verwantschap.

Marokko laat misschien het duidelijkst zien hoe die werking kon worden.

De Marokkaanse cultuur had uiteraard al een lange geschiedenis voordat de Andalusische invloed zich manifesteerde. De Amazigh-volkeren vormden een fundamenteel onderdeel van de geschiedenis van Noord-Afrika, terwijl de islamisering en de Arabische cultuur vervolgens nieuwe lagen toevoegden. Het zou daarom onjuist zijn om de Marokkaanse identiteit uit al-Andalus te willen verklaren. Maar het is even onjuist om de Andalusische bijdrage als een oppervlakkige invloed te beschouwen.

In verschillende Marokkaanse steden werd zij onderdeel van de stedelijke cultuur zelf.

Dat is bijzonder duidelijk zichtbaar in Tétouan. De stad vormde al eeuwenlang een belangrijke verbinding tussen Marokko en Andalusië en werd na de Reconquista opnieuw opgebouwd en uitgebreid door Andalusische vluchtelingen. De medina werd daardoor een plaats waarin Marokkaanse en Andalusische tradities zich diep met elkaar vermengden. De architectuur en stedenbouw van Tétouan worden door UNESCO dan ook expliciet beschreven als een synthese van Marokkaanse en Andalusische culturen.

Wat de vluchtelingen meebrachten was niet alleen de herinnering aan een verloren vaderland, maar ook kennis van bouwen, ambacht, muziek, handel, landbouw en stedelijk leven. Een cultuur die haar territorium verliest, kan haar werkelijkheid daardoor op een andere plaats opnieuw voortzetten.

De betekenis daarvan gaat verder dan de vraag of een bepaald ornament of bouwdetail uit Andalusië afkomstig is. Veel belangrijker is dat een manier van wonen en bouwen zich kon voortzetten en zich vervolgens opnieuw aanpaste aan de plaats. Het binnenhof, de besloten woning, de overgang tussen straat en huis, de verhouding tussen publiek en privé, het gebruik van water, tegelwerk, stucwerk en houtbewerking kregen in Marokko hun eigen ontwikkeling.

In Fez en andere Marokkaanse steden werd de Andalusische erfenis eveneens opgenomen in een veel grotere stedelijke traditie. De stad was nooit uitsluitend Andalusisch. Zij was het resultaat van verschillende historische lagen waarin Arabische, Amazigh, Andalusische en andere invloeden samenkwamen. Juist daardoor is het onmogelijk om haar architectuur tot één oorsprong terug te brengen.

Misschien is dat ook de verkeerde vraag.

Wanneer een cultuur eenmaal langdurig in een andere werkelijkheid is opgenomen, wordt haar oorsprong steeds minder belangrijk voor haar actuele werking. Wat ooit van elders kwam, kan na verloop van tijd zo volledig onderdeel van een nieuwe samenleving worden dat niemand het nog als een vreemde toevoeging ervaart.

De Andalusische cultuur werd op die manier mede Marokkaans.

Dat is een wezenlijk ander proces dan culturele imitatie. Imitatie probeert iets dat elders bestaat opnieuw te maken. Culturele werking doet iets anders: zij wordt opgenomen, aangepast en uiteindelijk onderdeel van een nieuwe werkelijkheid. Het oorspronkelijke herkenningspunt kan verdwijnen terwijl de werking blijft bestaan.

Daarmee krijgt de geschiedenis van al-Andalus een opmerkelijke omkering. Aanvankelijk trok een islamitische cultuur vanuit Noord-Afrika het Iberisch schiereiland binnen en ontwikkelde zich daar tot een eigen Andalusische cultuur. Later trokken Andalusische mensen en hun cultuur in omgekeerde richting naar Noord-Afrika. Wat begon als een beweging vanuit de Maghreb naar Spanje eindigde gedeeltelijk als een terugkeer van een inmiddels veranderde cultuur naar de Maghreb.

Maar het was niet dezelfde cultuur die terugkeerde.

Zij kwam terug als al-Andalus.

Een cultuur die niet stil bleef staan

Het beeld van al-Andalus als een afgesloten historische cultuur is daarom misleidend. De cultuur veranderde voortdurend. Dynastieën kwamen en gingen, politieke grenzen verschoven, steden groeiden en verloren hun betekenis en religieuze verhoudingen veranderden. Toch bleef er een culturele continuïteit bestaan die juist mogelijk werd doordat de cultuur nooit volledig stil bleef staan.

Dat kwam doordat cultuur niet afhankelijk is van één politieke macht.

Een dynastie kan verdwijnen. Een gebouw kan van eigenaar of functie veranderen. Een stad kan worden veroverd. Een religieuze gemeenschap kan haar machtspositie verliezen. Maar kennis, ambacht, taal, muziek, gewoonten en ruimtelijke patronen kunnen hun eigen weg vervolgen.

Dat is vooral zichtbaar in de architectuur. Een bouwwijze kan eeuwen nadat zij is ontstaan nog worden toegepast zonder dat de bouwer nog weet waar zij oorspronkelijk vandaan kwam. Een binnenhof hoeft niet meer als Andalusisch te worden herkend om volgens een logica te functioneren die eeuwen eerder in een andere culturele wereld is gevormd. Een geometrisch patroon kan zijn oorspronkelijke religieuze betekenis verliezen en toch als ambachtelijke traditie blijven bestaan. Een ruimtelijke verhouding kan voortleven omdat zij eenvoudigweg goed blijkt te werken voor het leven waarvoor zij wordt gebruikt.

Hier wordt de grens tussen geschiedenis en heden moeilijk te trekken.

Het verleden is dan niet langer uitsluitend iets dat achter ons ligt. Het bevindt zich in het heden als een verzameling van vormen, gewoonten en mogelijkheden die door eerdere generaties zijn ontwikkeld en vervolgens door volgende generaties opnieuw zijn gebruikt.

Dat is misschien de meest onderschatte vorm van culturele continuïteit.

Niet het bewaren van een verleden, maar het **blijven gebruiken ervan**.

1492

De val van Granada in 1492 vormt daarom een merkwaardig moment in de geschiedenis. Politiek gezien betekende het een definitief einde van de islamitische heerschappij over het laatste zelfstandige moslimrijk op het Iberisch schiereiland. Maar cultureel betekende 1492 geen plotselinge uitwissing van alles wat in de voorafgaande eeuwen was ontstaan.

Daarvoor was de Andalusische cultuur inmiddels te diep in de Iberische werkelijkheid doorgedrongen.

Gebouwen bleven bestaan, landbouwsystemen bleven bestaan, steden bleven bestaan en ambachten werden voortgezet. Ook taal, muziek, voedselcultuur, kennis en bouwtechnieken verdwenen niet op één moment met het einde van het politieke bestuur. Daarnaast trokken Andalusische moslims en later ook andere gemeenschappen naar Noord-Afrika, waar zij hun kennis, gewoonten en ambachten opnieuw in andere stedelijke en maatschappelijke omstandigheden konden toepassen.

In Noord-Afrika kreeg deze verspreiding een bijzondere betekenis. Andalusische vluchtelingen brachten niet alleen herinneringen aan een verloren wereld mee, maar ook hun dagelijkse praktijk. Zij bouwden huizen, stichtten gemeenschappen, dreven handel, maakten muziek, onderwezen en werkten als ambachtslieden. De herinnering aan al-Andalus werd daardoor niet alleen in verhalen bewaard, maar opnieuw in de werkelijkheid gebracht.

Wat verloren was gegaan als land, werd gedeeltelijk opnieuw opgebouwd als cultuur.

Dat is een fundamenteel verschil.

Een herinnering kijkt terug.

Een cultuur die opnieuw wordt toegepast, kijkt vooruit.

Vanaf dat moment begint een nieuwe fase in de geschiedenis van al-Andalus. De cultuur die in Spanje was ontstaan en daar eeuwenlang was ontwikkeld, zou zich niet alleen verder in de Maghreb verspreiden. Zij zou via de Spaanse wereld ook andere continenten bereiken.

De oceaan over

De Atlantische Oceaan bracht een nieuwe schaal in deze geschiedenis. Wat zich gedurende eeuwen rond de Middellandse Zee en de Straat van Gibraltar had afgespeeld, kreeg vanaf het einde van de vijftiende eeuw een veel grotere geografische reikwijdte. Spanje werd een wereldmacht en bracht zijn taal, religie, bestuursvormen, gewoonten, kennis en bouwcultuur naar gebieden die tot dan toe buiten de Europese historische wereld lagen.

Ook hier zou het echter onjuist zijn om te veronderstellen dat een volledig gevormde Spaanse cultuur eenvoudigweg naar andere werelddelen werd overgebracht. De cultuur die vanuit Spanje de oceaan overstak, was zelf al het resultaat van een lange geschiedenis waarin Romeinse, christelijke, joodse, islamitische, Noord-Afrikaanse en lokale Iberische tradities elkaar gedurende vele eeuwen hadden ontmoet, beïnvloed en veranderd.

Dat onderscheid is van groot belang wanneer men de verdere werking van al-Andalus wil begrijpen. De islamitische cultuur was tegen het einde van de middeleeuwen in Spanje geen afzonderlijke laag meer die naast de rest van de samenleving bestond. Veel van haar kennis, technieken, ambachten, ruimtelijke principes en gewoonten waren inmiddels opgenomen in een bredere Iberische cultuur, waardoor het steeds moeilijker werd om aan te wijzen waar het ene ophield en het andere begon. Wat vervolgens vanuit Spanje naar Amerika werd gebracht, was daarom niet eenvoudigweg een islamitische erfenis, maar een reeds diepgaand getransformeerde cultuur waarin al-Andalus indirect bleef doorwerken.

Een van de duidelijkste voorbeelden daarvan is de Mudéjar-traditie. Moslims die na christelijke veroveringen onder christelijk bestuur bleven wonen, brachten hun bouwkundige kennis en ambachtelijke vaardigheden in een nieuwe politieke en religieuze omgeving. Zij werkten voor christelijke opdrachtgevers en bouwden kerken, paleizen en andere gebouwen waarin technieken, constructies en vormen uit de islamitische bouwcultuur herkenbaar bleven. Daarmee ontstond een verschijnsel dat op het eerste gezicht tegenstrijdig lijkt: bouwkundige kennis die binnen een islamitische samenleving was ontwikkeld, werd onderdeel van christelijke architectuur.

Juist daarin wordt zichtbaar hoe cultuur werkelijk werkt. Een bouwtechniek bezit niet noodzakelijk dezelfde religieuze identiteit als de samenleving waarin zij oorspronkelijk is ontwikkeld. Een ambacht kan van opdrachtgever veranderen, een constructie kan een andere functie krijgen en een vorm kan een nieuwe betekenis ontvangen, terwijl de kennis die eraan ten grondslag ligt werkzaam blijft.

De geschiedenis van Spanje na de Reconquista laat daardoor zien dat het verdwijnen van politieke macht niet automatisch het verdwijnen van culturele werking betekent. Gebouwen bleven bestaan, steden bleven functioneren, landbouwsystemen bleven in gebruik en ambachten werden van generatie op generatie voortgezet. Ook woorden, muziek, voedsel, technieken en ruimtelijke gewoonten bleven aanwezig, soms herkenbaar als onderdeel van een oudere traditie en soms zo volledig opgenomen in de nieuwe samenleving dat hun oorsprong nauwelijks nog werd herkend.

Juist wanneer een culturele erfenis niet meer als vreemd of afzonderlijk wordt ervaren, kan zij misschien het diepst werkzaam zijn geworden.

Deze ontwikkeling reisde vervolgens mee over de Atlantische Oceaan. De Spaanse koloniale wereld kwam terecht in gebieden met geheel andere klimaten, landschappen, materialen, bouwtradities en sociale structuren en ontmoette daar bovendien beschavingen die zelf over eeuwenoude en hoogontwikkelde vormen van bouwen beschikten. De Spaanse bouwcultuur kon daardoor nergens eenvoudig worden voortgezet zoals zij in Europa had bestaan. Zij moest zich aanpassen aan nieuwe omstandigheden en kwam tegelijkertijd in aanraking met lokale kennis, materialen en ambachten.

Ook hier ontstond dus geen eenvoudige overdracht van een bestaande architectuur, maar een nieuwe architectonische werkelijkheid. Europese en Spaanse bouwprincipes werden toegepast binnen omstandigheden die in Europa niet bestonden, terwijl lokale bouwers, materialen en kennis het uiteindelijke resultaat mede bepaalden.

Het is daarom niet zinvol om de architectuur van Spaans-Amerika uitsluitend Europees te noemen, maar evenmin om haar uitsluitend als lokale architectuur te beschouwen. Zij ontstond uit een ongelijke, vaak gewelddadige koloniale ontmoeting waarin verschillende bouwculturen elkaar beïnvloedden en waarin nieuwe vormen en ruimtelijke structuren ontstonden.

De werking van al-Andalus moet hier dan ook niet worden voorgesteld als een rechte lijn die van Córdoba naar Mexico loopt. De werkelijkheid was veel ingewikkelder. Córdoba werkte eerst door in Spanje. Spanje droeg vervolgens een reeds veranderde cultuur naar Amerika. In Amerika werd die cultuur opnieuw veranderd.

De werking had daardoor verschillende tussenstadia.

Dat is misschien precies waarom zij zo moeilijk herkenbaar wordt.

Wanneer een architectonische traditie meerdere keren van culturele context verandert, blijft uiteindelijk misschien weinig over dat nog als "oorspronkelijk" kan worden aangewezen. Toch kunnen bepaalde principes, technieken en ruimtelijke gewoonten blijven bestaan.

Het binnenhof vormt daarvan een goed voorbeeld. Het principe van een omsloten binnenruimte is veel ouder dan al-Andalus en kan daarom onmogelijk als een exclusief islamitische uitvinding worden beschouwd. Toch kreeg het binnenhof binnen de Andalusische architectuur een bijzondere ruimtelijke betekenis doordat wonen, klimaat, privacy, water, beplanting en dagelijks leven er met elkaar werden verbonden. Via de Iberische bouwcultuur kon het principe vervolgens ook in Latijns-Amerika een belangrijke plaats krijgen, waar het opnieuw werd aangepast aan klimaat en samenleving.

Het zou te eenvoudig zijn om iedere koloniale patio daarom als een directe islamitische invloed te beschouwen. Interessanter is dat een ruimtelijk principe een lange culturele reis kan maken en bij iedere overgang opnieuw betekenis kan krijgen.

Architectuur wordt daarmee een soort geheugen zonder dat zij zelf iets hoeft te herinneren. Een muur herinnert zich niets en een patio evenmin, maar beide kunnen wel sporen dragen van een geschiedenis die veel ouder is dan de samenleving waarin zij op een bepaald moment functioneren. Een ruimtelijke oplossing kan eeuwenlang worden gebruikt omdat zij goed blijkt te werken, ook wanneer niemand zich nog bewust is van haar oorsprong.

Daarmee wordt het verleden niet als herinnering bewaard, maar als mogelijkheid voortgezet.

De weg naar de Filipijnen

De Spaanse wereld bracht deze complexe culturele erfenis vervolgens nog verder over de aarde. Vanaf de zestiende eeuw ontstond een verbinding tussen de Spaanse gebieden in Amerika en de Filipijnen via de zeeroute tussen Acapulco en Manila. Deze Manila-Acapulcohandel verbond Azië, Amerika en Europa en maakte het mogelijk dat mensen, goederen, kennis en culturele vormen zich over een uitzonderlijk grote afstand verplaatsten.

Hier ontstaat opnieuw een buitengewone culturele situatie. Wat in Europa was ontstaan, was eerst in Amerika aangekomen en daar veranderd, om vervolgens vanuit Amerika naar Azië te worden gebracht. De culturele beweging liep dus niet eenvoudig van Spanje naar de Filipijnen, maar via een reeks tussenliggende werelden waarin de overgedragen cultuur telkens opnieuw werd aangepast.

De Filipijnen vormden vervolgens opnieuw een geheel eigen werkelijkheid. Daar bestonden reeds Austronesische bouwtradities en lokale vormen van wonen, terwijl Chinese handelsgemeenschappen en andere culturele invloeden aanwezig waren. De Spaanse aanwezigheid bracht daar christelijke instellingen, Europese stedenbouwkundige principes en nieuwe bouwtechnieken bij. De architectuur die daaruit ontstond, kon daarom opnieuw niet tot één oorsprong worden herleid.

Vigan vormt hiervan een bijzonder overtuigend voorbeeld. De stad werd als Spaanse koloniale stad aangelegd, maar haar architectuur en stedelijke cultuur werden gevormd door de ontmoeting van Europese en Mexicaanse tradities met Chinese, Ilocano en andere Filipijnse invloeden. De Spaanse stedenbouwkundige structuur werd daardoor niet eenvoudig gekopieerd, maar aangepast aan een andere samenleving en een andere wereld.

Opnieuw herhaalt zich hetzelfde patroon: een cultuur reist, ontmoet een andere cultuur, verandert en wordt vervolgens zelf onderdeel van een nieuwe werkelijkheid.

De geschiedenis van al-Andalus blijkt daarmee deel te zijn van een veel groter patroon van culturele transformatie.

Niet één cultuur, maar een reeks transformaties

Wanneer men de ontwikkeling vanaf 711 overziet, ontstaat een opmerkelijke reeks. De islam ontstond op het Arabisch schiereiland en kwam daarvandaan in contact met de oude culturen van het Midden-Oosten en de Middellandse Zee. In Noord-Afrika ontmoette zij opnieuw bestaande samenlevingen. Op het Iberisch schiereiland ontstond uit die ontmoeting al-Andalus. Al-Andalus stond vervolgens in voortdurende wisselwerking met de Maghreb. Andalusische cultuur werd in Marokko opnieuw opgenomen en veranderde daar verder. De Iberische cultuur die na eeuwen van deze geschiedenis ontstond, werd vervolgens over de Atlantische Oceaan gebracht. In Amerika kwam zij in contact met geheel andere beschavingen en werd zij opnieuw gevormd. Via Mexico en de Stille Oceaan bereikte zij vervolgens de Filipijnen, waar zij opnieuw onderdeel werd van een andere culturele werkelijkheid.

Het is daarom onmogelijk om één beginpunt aan te wijzen waaruit al deze latere culturen rechtstreeks zijn voortgekomen.

Cultuur werkt niet als een rechte lijn.

Zij werkt eerder als een netwerk van verbindingen waarin iedere ontmoeting nieuwe mogelijkheden opent en tegelijkertijd iets van het voorafgaande bewaart.

Daarom is het begrip *invloed* eigenlijk te beperkt. Invloed suggereert dat de ene cultuur iets naar de andere brengt en dat de ontvangende cultuur dit vervolgens overneemt. De geschiedenis van al-Andalus laat iets anders zien. Er wordt niet alleen overgenomen, maar ook geselecteerd, aangepast, gecombineerd, vergeten en opnieuw uitgevonden. Wat uit een eerdere werkelijkheid afkomstig is, kan daardoor uiteindelijk zo volledig onderdeel worden van een nieuwe werkelijkheid dat het niet meer als iets vreemds wordt ervaren.

Juist daarin ligt de diepste vorm van culturele werking.

Wat werkelijk werkzaam wordt, hoeft niet herkenbaar te blijven als afkomstig van elders.

Wat is er nog over?

De vraag wat er vandaag nog van al-Andalus bestaat, lijkt op het eerste gezicht eenvoudig te beantwoorden. Men hoeft slechts naar Córdoba, Granada, Sevilla of andere steden in Andalusië te reizen om gebouwen, straten, tuinen en landschappen te zien die rechtstreeks met de middeleeuwse geschiedenis van het gebied verbonden zijn. De Mezquita van Córdoba, de Alhambra en de Generalife in Granada en de historische stedelijke structuren van verschillende Andalusische steden maken het verleden zichtbaar.

Maar wanneer men het daarbij laat, wordt de betekenis van al-Andalus juist te klein gemaakt. Een monument is immers een overblijfsel van het verleden; culturele werking betekent dat iets uit het verleden nog deel uitmaakt van het heden.

Het verschil tussen beide is wezenlijk. Een ruïne kan worden bekeken zonder nog een rol te spelen in het dagelijks leven, terwijl een ruimtelijk principe dat nog steeds wordt gebruikt een veel directere verbinding met het verleden vormt. In Andalusië zijn beide aanwezig. Er zijn gebouwen die vooral als historische monumenten worden ervaren, maar er zijn ook stedelijke structuren, woonvormen, patio's, waterwerken, landbouwtradities en ambachten die niet uitsluitend bestaan omdat zij historisch waardevol zijn, maar omdat zij nog steeds deel uitmaken van een levende cultuur.

De patio is daarvan opnieuw een goed voorbeeld. In Córdoba zijn traditionele binnenhoven niet alleen historische objecten die als erfgoed worden bekeken. Zij behoren tot een wooncultuur waarin klimaat, privacy, beplanting, water en sociale ontmoeting al eeuwenlang met elkaar zijn verbonden. De patio is daarmee niet alleen een vorm uit het verleden, maar een ruimtelijk antwoord dat ook in het heden betekenis kan hebben.

Ook de omgang met water behoort tot deze langere geschiedenis. De landschappen van Andalusië zijn mede gevormd door irrigatie en door kennis van het gecontroleerd verdelen en gebruiken van water. In de historische tuinen van Granada is de verbinding tussen architectuur, landschap en water nog altijd zichtbaar, maar de betekenis ervan gaat verder dan monumentenzorg. In een tijd waarin waterbeheer en klimaat opnieuw centrale vraagstukken zijn geworden, krijgt historische kennis opnieuw een actuele betekenis.

Dat betekent niet dat historische Andalusische architectuur zonder meer als model voor de huidige tijd kan worden overgenomen. De hedendaagse samenleving is anders, de eisen aan comfort zijn veranderd en de technische mogelijkheden zijn onvergelijkbaar. Maar de onderliggende gedachte dat architectuur niet uitsluitend tegen natuurlijke omstandigheden hoeft te worden ontworpen, maar er ook mee kan samenwerken, heeft niets aan betekenis verloren.

Hier verschijnt opnieuw het verschil tussen vorm en werking. Een historische patio hoeft niet letterlijk te worden gekopieerd om het principe van beschutting, schaduw, luchtbeweging en ontmoeting opnieuw te kunnen gebruiken. Een oud irrigatiesysteem hoeft niet opnieuw exact zo te worden aangelegd om de gedachte van zorgvuldig waterbeheer opnieuw relevant te maken. Een historische stedelijke structuur hoeft niet te worden nagebouwd om te laten zien dat dichtheid, nabijheid, schaduw en gemengde functies ook zonder een groot abstract stedenbouwkundig schema kunnen ontstaan.

De waarde van het verleden ligt dan niet in het letterlijk herhalen van wat vroeger bestond, maar in het vermogen om opnieuw te begrijpen waarom bepaalde ruimtelijke oplossingen ooit ontstonden.

Een cultuur die niet meer als islamitisch herkenbaar hoeft te zijn

Misschien nog interessanter is dat een groot deel van deze werking tegenwoordig niet meer als islamitisch wordt ervaren. Wie door een Andalusische stad loopt, beweegt door een werkelijkheid waarin Romeinse, Visigotische, islamitische, joodse en christelijke lagen over elkaar heen liggen. Het dagelijks leven maakt daar doorgaans geen onderscheid tussen. De stad is niet verdeeld in historische vakken waarin iedere cultuur zijn eigen ruimte heeft gekregen. De verschillende lagen zijn in elkaar opgegaan.

Daarmee wordt een belangrijk onderscheid zichtbaar tussen culturele oorsprong en culturele identiteit. Een element kan uit een islamitische traditie afkomstig zijn zonder dat de hedendaagse gebruiker het als islamitisch beschouwt. Een bouwtechniek kan eeuwenlang blijven bestaan zonder dat degene die haar toepast zich bewust is van haar oorsprong. Een woord kan deel worden van de Spaanse taal zonder dat degene die het gebruikt zich realiseert dat het uit het Arabisch afkomstig is. Een gerecht kan onderdeel worden van een nationale keuken zonder dat de historische route waarlangs ingrediënten en bereidingswijzen ooit zijn gekomen nog bekend is.

Cultuur is daardoor niet alleen datgene wat wij bewust als cultuur herkennen. Een groot deel van cultuur werkt juist onder het niveau van bewuste herkenning.

Dat maakt de geschiedenis van al-Andalus relevant voor het begrip identiteit. Wanneer een cultuur zich werkelijk met een andere werkelijkheid vermengt, ontstaat er na verloop van tijd geen eenvoudige scheiding meer tussen wat oorspronkelijk was en wat later is toegevoegd. De nieuwe cultuur wordt zelf een historische werkelijkheid met een eigen identiteit. Zij hoeft haar verschillende bronnen niet voortdurend afzonderlijk te benoemen om door die bronnen gevormd te zijn.

Marokko laat dit op een andere manier zien. De Andalusische aanwezigheid werd daar in verschillende steden en gemeenschappen zo sterk opgenomen dat zij onderdeel werd van de Marokkaanse cultuur zelf. De Andalusische erfenis is er niet slechts een herinnering aan een buitenlands verleden, maar maakt deel uit van de geschiedenis van Marokko. Tegelijkertijd is de Marokkaanse cultuur uiteraard veel rijker en ouder dan deze ene component en wordt zij mede gevormd door Amazigh, Arabische, Afrikaanse, islamitische en andere historische lagen.

Juist daarom is het belangrijk niet te spreken over een eenvoudige overdracht van cultuur. Wat vanuit al-Andalus naar Marokko kwam, werd Marokkaans. Wat vanuit Spanje naar Amerika kwam, werd Amerikaans. Wat via Mexico naar de Filipijnen kwam, werd Filipijns. Iedere samenleving nam iets op en maakte het vervolgens tot onderdeel van zichzelf.

Het verleden bleef daardoor niet op zijn plaats.

Het verhuisde.

En op iedere nieuwe plaats veranderde het.

De aanwezigheid van het verleden

De moderne wereld heeft een merkwaardige verhouding tot culturele continuïteit. Enerzijds wordt het verleden voortdurend onderzocht, gerestaureerd en als erfgoed beschermd. Anderzijds wordt het vaak beschouwd als iets dat achter ons ligt en dat door monumentenzorg of museale instellingen voor de toekomst moet worden behouden. Het verleden wordt daarmee een object van bescherming.

Maar de geschiedenis van al-Andalus laat zien dat culturele continuïteit niet uitsluitend afhankelijk is van bescherming. Veel van wat werkelijk is blijven bestaan, is juist datgene wat nooit als monument is behandeld. Het bleef bestaan omdat mensen het bleven gebruiken.

Een stad die nog steeds volgens een eeuwenoud patroon functioneert, draagt het verleden anders dan een ruïne. Een ambacht dat nog steeds wordt uitgevoerd, draagt het verleden anders dan een voorwerp dat achter glas wordt bewaard. Een woning die volgens een oude ruimtelijke logica wordt gebruikt, draagt het verleden anders dan een gereconstrueerd historisch huis.

Daarom is de meest interessante vraag misschien niet hoeveel monumenten van al-Andalus nog bestaan, maar hoeveel van zijn manier van denken, bouwen en leven nog werkzaam is.

Die vraag kan niet met één getal worden beantwoord. Zij vraagt om een andere manier van kijken naar cultuur: niet alleen naar wat zichtbaar bewaard is gebleven, maar ook naar wat ongemerkt is doorgegeven.

Daarmee komt architectuur opnieuw in beeld.

Een gebouw kan een historische bron zijn omdat het laat zien hoe mensen vroeger bouwden. Maar het kan ook een culturele bron zijn omdat het laat zien hoe mensen een relatie tussen ruimte en leven tot stand brachten. Dat tweede is moeilijker vast te leggen, omdat het niet uitsluitend in de vorm van het gebouw zit. Het zit in de manier waarop het gebouw wordt gebruikt, aangepast en opgenomen in de samenleving.

Juist daar ligt de blijvende betekenis van de Andalusische architectuur. Niet omdat zij een verzameling prachtige vormen heeft voortgebracht, maar omdat zij laat zien hoe architectuur kan ontstaan uit een voortdurende relatie tussen samenleving, klimaat, materiaal, religie, landschap en gebruik.

De historische gebouwen van Andalusië zijn daardoor niet alleen getuigen van een verdwenen wereld. Zij kunnen ook vragen stellen aan de wereld van vandaag. Waarom werd water onderdeel van de architectuur in plaats van uitsluitend een technische voorziening? Waarom werd de overgang tussen straat en woning zo zorgvuldig vormgegeven? Waarom kon de patio tegelijkertijd klimaat, privacy, ontmoeting en tuin zijn? Waarom ontstond de stad als een netwerk van relaties tussen religie, handel, wonen en openbare ruimte? En waarom blijken sommige van deze ruimtelijke principes na vele eeuwen nog steeds begrijpelijk en bruikbaar?

Het antwoord ligt waarschijnlijk niet in een enkele architectonische stijl.

Het ligt in de wijze waarop de samenleving haar werkelijkheid organiseerde.

Wat blijft wanneer de naam verdwijnt?

Daarmee komen we terug bij het begin. In 711 kwam een jonge islamitische beschaving het Iberisch schiereiland binnen. Zij was zelf nog volop bezig zich te vormen en zou in de eeuwen daarna voortdurend veranderen door de werkelijkheden waarmee zij in aanraking kwam. Zij nam Romeinse en Byzantijnse bouwkennis op, ontwikkelde zich binnen nieuwe stedelijke omstandigheden, ontmoette de bestaande culturen van Hispania, vormde daaruit al-Andalus en beïnvloedde vervolgens opnieuw de Maghreb. Later werd haar culturele erfenis onderdeel van de Spaanse wereld die zich over de Atlantische Oceaan verspreidde en via Amerika uiteindelijk zelfs de Filipijnen bereikte.

Op geen enkel moment bleef die cultuur onveranderd.

Dat is juist haar betekenis.

Een cultuur die onveranderd blijft, kan alleen worden bewaard door haar buiten de tijd te plaatsen. Een levende cultuur verandert voortdurend. Zij neemt nieuwe elementen op, laat andere verdwijnen, verandert betekenissen en past zich aan nieuwe omstandigheden aan. Continuïteit betekent daarom niet dat iets hetzelfde blijft. Continuïteit betekent dat iets ondanks verandering werkzaam blijft.

Misschien is dat ook de reden waarom al-Andalus vandaag nog steeds aanwezig kan zijn zonder dat er een politiek al-Andalus bestaat. De staat is verdwenen, de grenzen zijn verdwenen, de machthebbers zijn verdwenen en de samenleving die ooit onder die naam bestond is verdwenen. Maar de werkelijkheid die zij heeft voortgebracht, is niet verdwenen. Zij is opgegaan in andere werkelijkheden.

Daarmee wordt het onderscheid tussen verleden en heden minder absoluut dan het vaak lijkt. Het verleden ligt niet alleen achter ons. Het bevindt zich ook in de vormen waarin het heden is ontstaan.

Al-Andalus is daarom niet alleen een hoofdstuk uit de geschiedenis van Spanje, en evenmin alleen een hoofdstuk uit de geschiedenis van de islam. Het is een voorbeeld van hoe een cultuur zichzelf kan verliezen als politieke werkelijkheid en tegelijkertijd kan voortleven als culturele werking.

Wat ooit uit Arabië kwam, werd in al-Andalus iets nieuws. Wat daar ontstond, werd onderdeel van Marokko en Spanje. Wat vanuit Spanje verder reisde, veranderde opnieuw in Amerika en Azië. De oorspronkelijke vorm werd steeds minder herkenbaar, terwijl bepaalde principes, kennis, technieken, gewoonten en ruimtelijke ideeën bleven voortbestaan.

De cultuur is dan niet meer zichtbaar als afzonderlijke cultuur.

Zij is werkelijkheid geworden.

En misschien is dat de diepste betekenis van al-Andalus. Niet dat een verdwenen beschaving nog steeds herkenbare monumenten heeft nagelaten, maar dat zij onderdeel is geworden van werkelijkheden die zonder haar niet hetzelfde zouden zijn geweest.

Daarmee wordt de vraag of al-Andalus nog bestaat uiteindelijk verkeerd gesteld.

De betere vraag is:

Waar werkt al-Andalus nog?

In Córdoba ligt het antwoord in de stad, in haar gebouwen, haar patio's, haar landschap en haar geschiedenis. In Granada in de verhouding tussen stad, paleis, tuin en water. In Marokko in steden, ambachten, muziek en culturele tradities die mede door Andalusische migratie zijn gevormd. In Spanje in taal, landschap, landbouw, architectuur en dagelijks leven. In Amerika in culturele en bouwkundige tradities die via een inmiddels getransformeerde Iberische cultuur hun weg over de oceaan vonden. En in de Filipijnen in de nieuwe werkelijkheden die ontstonden uit de ontmoeting van Spaanse, Amerikaanse, Chinese en lokale culturen.

Maar misschien werkt al-Andalus nog op een veel fundamenteelere manier.

Het werkt als bewijs dat cultuur nooit volledig bezit van één plaats of één tijd is.

Wat in een bepaalde werkelijkheid ontstaat, kan een andere werkelijkheid binnengaan en daar iets nieuws voortbrengen. Wat wordt meegenomen, blijft niet hetzelfde. Wat wordt opgenomen, wordt veranderd. En wat wordt veranderd, kan vervolgens verder reizen.

De geschiedenis van al-Andalus is daarmee geen geschiedenis van een verdwenen wereld die toevallig nog enkele monumenten heeft achtergelaten.

Het is de geschiedenis van een wereld die verdwenen is **als wereld**, maar niet als **werking**.

En misschien is dat uiteindelijk ook de reden waarom haar architectuur nog steeds zo overtuigend kan spreken. Niet omdat zij ons een verleden laat zien dat wij zouden moeten herstellen, maar omdat zij zichtbaar maakt dat bouwen nooit uitsluitend het maken van een object is. Een gebouw wordt opgenomen in een plaats, in een klimaat, in een samenleving, in een geschiedenis en in het leven van mensen. Zodra dat gebeurt, begint het een bestaan dat niet meer volledig door zijn oorspronkelijke maker wordt bepaald.

De tijd neemt het gebouw over.

De plaats neemt het over.

De samenleving neemt het over.

En uiteindelijk kan het gebouw iets worden wat niemand oorspronkelijk heeft ontworpen.

Architectuur ontstaat dan niet alleen uit wat mensen maken, maar ook uit wat de tijd met het gemaakte doet.

Al-Andalus heeft die werking eeuwenlang laten zien.

Het is verdwenen.

En juist daarom kunnen we nog steeds zien hoe het werkt.

Robert Geurten

September 2026